

OSMANLI DEVLETİ'NİN

700. KURULUŞ YIL DÖNÜMÜ

OSMANLI DEVLETİ'NDE BİLGİ VE İSTATİSTİK

DATA AND STATISTICS IN
THE OTTOMAN EMPIRE

Derleyenler Edited by
Prof. Halil İNALCIK
Prof. Şevket PAMUK

Bu yayının 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre her hakkı Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'na aittir. Gerçek veya tüzel kişiler tarafından izinsiz çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

State Institute of Statistics, Prime Ministry reserves all the rights of this publication. Unauthorised duplication or distribution of this publication is prohibited under Law No: 5846.

ISBN 975 - 19 - 2594 - 0

Yayın Numarası
Publication Number 2396

İLGİLİ ŞUBELER - RELATED DIVISIONS

İstatistiksel veri ve bilgi istekleri için
For requests of statistical data and information

**Yayın, Haberleşme ve Halkla İlişkiler
Şubesi Müdürlüğü**
Publications, Communications and
Public Relations Division

+ (312) 418 50 27 + (312) 417 04 32
+ (312) 417 64 40 / 213 - 244 + (312) 425 68 41

Yayın içeriğine yönelik sorularınız için
For questions of contents about publication

Etüt ve Analiz Şubesi
Analytical Studies Division

+ (312) 417 64 40 / 367 - 396

**T.C. Başbakanlık
Devlet İstatistik Enstitüsü
Necatibey Cad. No: 114
06100 ANKARA / TÜRKİYE**

**E-posta - E-mail : yayin@dle.gov.tr
İnternet - Internet : <http://www.dle.gov.tr>**

Kapak tasarımı: Sadık KARAMUSTAFA

Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası - Ankara, Aralık 2000 - State Institute of Statistics, Printing Division, December 2000
MTB: 2000 - 1264 - 1500 Adet - Copies

ÖNSÖZ

Yeni binyılın başlangıcında gelecek, bugünün ve geçmişin bilgi ve deneyimlerinin birleştirilmesi ile şekillenecektir.

Geçtiğimiz binyıl içerisinde Anadolu toprakları üzerinde doğan ve bu topraklardan aldığı güç ile kıtalara yayılan Osmanlı İmparatorluğu günümüze bilim, kültür, sanat ve benzeri alanlarda olduğu gibi istatistik alanında da zengin bir miras bırakmıştır.

İstatistik alanında devraldığımız bu zengin mirası gözler önüne sermenin en iyi yolu Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik üretimini, devletin idaresinde kullanımını ve bu konuda oluşan büyük birikimin içeriğini ortaya koymak olarak görülmektedir.

Bu düşünceden hareketle, geçmişimizden gelen ve ancak yüksek uzmanlık bilgisi ile ulaşılması mümkün olan bu engin hazinenin en azından bir bölümünü gün ışığına çıkarmak ve bu güne kadar toplumumuza pek fazla sunulamayan bu birikimi birincil kaynaklara dayalı olarak ortaya koymak amacı ile "Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik" projesinin gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Çok değerli bilim adamlarımızın katkısı ile oluşan bu çalışma, sadece "Osmanlı Devleti'nde Bilim ve İstatistik" konusundaki zengin birikimi değil, Türkiye'de tarih biliminin ulaştığı noktayı da parlak bir şekilde gözler önüne serecektir.

Projenin gerçekleşmesine olanak sağlayan Devlet Bakanımız Sayın Prof. Dr. Tunca TOSKAY, Osmanlı Devletinin kuruluşunun 700. yılı kutlamalarından sorumlu Devlet Bakanı Sayın Fikret ÜNLÜ ve Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı Sayın Dr. Füsün KOROĞLU'na projeye bu alandaki çalışmalarını sunan değerli bilim adamlarımız Sayın Prof. Dr. Halil İNALCIK, Prof. Dr. Şevket PAMUK, Prof. Dr. Cem BEHAR, Prof. Dr. Tevfik GÜRAN, Prof. Dr. Zafer TOPRAK, Doç. Dr. Selçuk Akşin SOMEL, Doç. Dr. Mehmet ÖZ, Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALKAN ve Dr. Oktay ÖZEL'e ve proje çalışmalarında emeği geçen Devlet İstatistik Enstitüsü'nün değerli mensuplarına teşekkürlerimi iletmek isterim.

Şefik YILDIZELİ

Başkan

Devlet İstatistik Enstitüsü

ÖNSÖZ

İnsan hayatı gibi milletlerin hayatı da bir deneyimler birikimidir. Bir toplumun temel yapısını ve gelişme potansiyelini bu birikim belirler. Çevrenin toplum üzerinde ve toplumun çevre üzerinde etkileriyle her toplum belli bir yapı ve belli gelişme eğilimleri kazanır. Bu maddi koşullarla birlikte bir milletin kültür yapısı da bir tarihi sürecin ürünüdür. Keza her toplum sürekli değişim içindedir, fakat genel değişim içinde değişmeyen, direnç gösteren, yavaş değişen yapılar ve kalıplar da vardır. Değişimi bilinçle yönlendirmek isteyen dinamik toplumlarda geçmişteki bütün bu faktörleri, kalıp ve yapıları, rakama dönüştüren objektif ölçülerle saptamak hayati önem taşır.

Bugün tarih ilmi, toplum hayatını bir bütün olarak ele almakta ve toplum hayatıyla ilgili incelemeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bugünü anlamak tarihi süreci anlamakla mümkündür. Bu sadece ilmi merak konusu olarak anlaşılmalıdır. Toplumun gelişme politikalarında bu bilgilerin pragmatik önemi açıktır. Bilinmeyene erişebilmenin en emin yolu bilinenden hareket etmektir, bu da tarihin ve istatistik ilminin incelemesiyle mümkündür.

Osmanlılar geniş bölgelere yayılmış imparatorluklarını sıkı bir merkezi yönetim ve denetim altında tutabilmek için oldukça karmaşık sayım yöntemleri geliştirmişlerdir. Böylece her devlet görevlisi ve kırsal alandaki her vergi yükümlüsü hakkında sistematik bilgiler toplamışlardır. Bu defterler aynı dönemde Avrupa ve Çin'de vergi ve askerlik için düzenlenen istatistik listelerinden bazı bakımlardan daha ileri ve ayrıntılıdır. Osmanlılar böylece en kapsamlı ve güvenilir sonuçlara ulaşmaya çalışmışlardır ki bu kapsamlılık ve güvenilirlik ilkeleri bugün de istatistik biliminin temel ilkeleridir. Ancak Osmanlıların klasik dönemdeki sayımlarını bugünkü istatistiklerle aynı düzeyde saymak hatalı olur. Çünkü o dönemlerde dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu gibi sayımlar belli amaçlarla, özellikle vergileme amacıyla yapılırdı. Bununla birlikte, belirli yöntemler uygulayarak bu tarihi sayımlardan bugünkü istatistik verilerine yakın sonuçlar elde etmek mümkündür.

Bu kitapta yalnızca klasik Osmanlı döneminin sayımları ve defterleri ele alınmamaktadır. Kitabın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi, 19. yüzyılda Tanzimat öncesinde ve sonrasında, Osmanlı devletinin reform çabalarının bir parçası olarak modern istatistik yöntemleri de benimsenmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. Askerlik amacını öne çıkaran bir nüfus sayımı ve bir vergi kaynağı olarak kabul edilen köylülüğün elindeki malların sayımını içeren temettüat defterlerinden sonra, Osmanlı devleti pek çok alt-birimde modern yöntemlerle eğitilmiş kadroların çalıştığı istatistik büroları kurmaya yönelmiştir. 1870'lerden itibaren de dış ticaret, nüfus, tarım, eğitim, sanayi ve pek çok diğer alanda modern istatistik dizileri birbiri ardına yayımlanmaya başlamıştır.

Tarihsel dizilerin toplanmış ve hatta resmi kurumlar tarafından yayınlanmış olması, ne yazık ki, bu verilerin kolaylıkla ve güvenle kullanılacakları anlamına gelmiyor. 19. ve 20. yüzyıl öncesinde devletlerin topladıkları veriler esas olarak vergi toplama ve askere alma amaçlarıyla toplanmaktaydı. Bu yaklaşım hem toplanan verilerin kapsamını hem de veri toplama tekniklerini etkilemiştir. Ayrıca, 20. yüzyıl öncesinde teknolojik ve idari etkinliğin çok sınırlı olduğunu, devletlerin veri toplama sürecinde büyük sorunlarla ve yetersizliklerle karşı karşıya kaldıklarını da hatırlamak gerekiyor.

Osmanlı verilerini kullanırken ortaya çıkan bir diğer sorun da hem ülke sınırlarının hem de ülke içindeki idari bölünmelerin Cumhuriyet dönemindeki sınırlara göre önemli farklılıklar göstermesidir. Bu sorunlar Osmanlı verileriyle Cumhuriyet verilerini bir araya getirerek basit diziler oluşturmanın zorluklarına işaret etmektedir. Bununla birlikte, belirli yöntemler uygulayarak klasik dönem Osmanlı sayımlarından ve 19. yüzyılın istatistik dizilerinden bugünkü istatistik verilerine yakın sonuçlar elde etmek mümkündür.

Türkiye’de istatistik dizileri derleme ve yayınlama konusunda Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren ulaşılan yüksek düzeyin ve 1926 gibi erken bir tarihte Başvekalet Merkezi İstatistik Müdüriyet-I Umumiyesi’nin kurulabilmesinin ardında işte 19. yüzyılın ve daha önceki dönemlerin bu zengin birikimi yatmaktadır.

Osmanlı’da bilgi ve istatistik yöntemlerinin yanı sıra, ülkemiz tarihçiliğinin bugün ulaştığı noktayı da yansıtmayı amaçlayan bu kitabın yayımlanması için gerekli kurumsal desteği esirgemeyen Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Sayın Şefik YILDIZELİ’ne ve kitabın yayına hazırlanmasında emeği geçen tüm Enstitü mensuplarına saygıyla minnet duygularımızı iletmek isteriz.

Prof. Dr. Halil İNALCIK
ve
Prof. Dr. Şevket PAMUK

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

	Sayfa		Page
Önsöz.....	III	Preface.....	III
Önsöz		Preface	
Prof. Dr. Halil İNALCIK ve Prof. Dr. Şevket PAMUK.....	V	Prof. Dr. Halil İNALCIK and Prof. Dr. Şevket PAMUK	V
İngilizce Özet.....	IX	Summary in English.....	IX
Makale		Article	
1. Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı? Prof. Dr. Halil İNALCIK	1	1. Did the Ottomans use Statistical Methodology ? Prof. Dr. Halil İNALCIK.....	1
2. Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler Doç.Dr. Mehmet ÖZ.....	15	2. Quantitative Data in the Ottoman Tahrir (census) Records Doç.Dr. Mehmet ÖZ.....	15
3. Avarız ve Cizye Defterleri Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZEL.....	33	3. Avarız and Cizye Records Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZEL.....	33
4. Osmanlı Kentlerinde Tüketici Fiyatları ve Ücretlere İlişkin Veriler Prof. Dr. Şevket PAMUK.....	51	4. Data on Consumer Prices and Wages in Ottoman Cities Prof. Dr. Şevket PAMUK.....	51
5. Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi Prof. Dr. Cem BEHAR	61	5. Ottoman Population Statistics and Modernization After 1831 Prof. Dr. Cem BEHAR.....	61
6. 19 . Yüzyıl Temettüat Tahrirleri Prof. Dr. Tevfik GÜRAN	73	6. Nineteenth Century Temettuat (revenue) Censuses Prof. Dr. Tevfik GÜRAN.....	73
7. Osmanlı Devleti'nde Sayısallaşma yada Çağdaş İstatistiğin Doğuşu Prof. Dr. Zafer TOPRAK.....	95	7. Quantification in the Ottoman State or the Birth of Modern Statistics Prof. Dr. Zafer TOPRAK.....	95
8. 19. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri Prof. Dr. Şevket PAMUK.....	113	8. Nineteenth Century Ottoman Foreign Trade Statistics Prof. Dr. Şevket PAMUK.....	113
9. Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, 1839-1924 Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. ALKAN.....	125	9. Education and Education Statistics in the Ottoman Empire, 1839-1924 Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. ALKAN	125
10. Rumî 1301(1885) Tarihli İstanbul Sayımı Doç. Dr. Selçuk Akşin SOMEL.....	147	10. The Istanbul Census Dated 1301 Rumi (1885 A.D.) Doç. Dr. Selçuk Akşin SOMEL.....	147
11. 1897 Tarihli İlk İstatistik Yıllığı Prof. Dr. Tevfik GÜRAN.....	165	11. The First Ottoman Statistical Yearbook Dated 1897 Prof. Dr. Tevfik GÜRAN.....	165

SUMMARY IN ENGLISH

DATA AND STATISTICS IN THE OTTOMAN EMPIRE

Edited by : Halil İNALCIK

Şevket PAMUK

On the occasion of the 700 th anniversary of the foundation of the Ottoman state, this volume brings together recent studies on Ottoman data collection, book-keeping and statistics gathering from the sixteenth through the nineteenth centuries up to World War I.

These studies focus two different time periods : a) Ottoman book-keeping and census methodology during the classical period, most importantly the sixteenth century, and b) Ottoman efforts to introduce new statistical methods as part of their nineteenth century modernization effort before and after the Tanzimat.

The Ottomans had developed quite sophisticated methods of censuses and record keeping in order to keep their large empire under close central control. The state thus collected and maintained information about a large part of the tax-paying population, especially the agricultural population. It would not be correct, however, to argue that these methods were comparable to the statistical methods used by the nation states in the modern era. The Ottoman efforts of the classical period were aimed, above all, at tax collection and conscription for the military.

During the nineteenth century, the Ottoman state began to apply modern statistical methods for the collection of data on various fields. These efforts began in the 1830s and gained new momentum with the establishment of statistical offices in various ministries. Some personnel was sent to Europe for statistical training during this period. In the 1870s the Ottoman state began to publish foreign state statistics of the empire on an annual basis. These were followed by population censuses and the publication of statistical series in agriculture, industry, education, justice and other fields. The publication of the first Ottoman statistical yearbook in 1897 provides a good indication of the level these efforts had reached by the end of the nineteenth century.

The individual chapters of this volume are arranged in chronological order. Hence, the first four contributions listed below focus on data collection and book-keeping in earlier era through the eighteenth century while the rest examine the modern statistical efforts of the nineteenth and early twentieth centuries.

Contents of the volume :

Introduction by the Editors

1- Halil İNALCIK, "Did the Ottomans use statistical methodology ? "

2- Mehmet ÖZ, "Quantitative data in the Ottoman tahrir (census) records"

3- Oktay ÖZEL, "Avarız and cizye records"

4- Şevket PAMUK, "Data on consumer prices and wages in Ottoman cities"

5- Cem BEHAR, "Ottoman population statistics and modernization after 1831"

6- Tefik GÜRAN, "Nineteenth century temettuat (revenue) censuses"

7- Zafer TOPRAK, "Quantification in the Ottoman state or the birth of modern statistics"

8- Şevket PAMUK, "Nineteenth century Ottoman foreign trade statistics"

9- Mehmet ALKAN, "Education and education statistics in the Ottoman Empire, 1839-1914"

10- Selçuk AKŞİN SOMEL, "The Istanbul census dated 1301 Rumi (1885 A.D.)"

11- Tevfik GÜRAN, "The first Ottoman statistical yearbook dated 1897"